

РЕСУРСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ВОДОПРОВІДНО-КАНАЛІЗАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

THE RESOURCE-BASED APPROACH TO THE DEVELOPMENT MANAGEMENT OF THE OF WATER AND SEWAGE ENTERPRISES

УДК 65.01:658.115

Хайло Я.М.

доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Розглянуті питання специфіки підприємств підгалузі ВКГ як об'єктів ресурсозбереження. Визначені завдання проблематики ресурсозбереження, наукового забезпечення нових механізмів управління ресурсами. Подані логіко-структурні моделі систематики ресурсів. Запропоновані концептуальні положення формування сучасної моделі ресурсозбереження на підприємстві.

Ключові слова: ресурсозбереження, концепція, механізм управління, витрати, розвиток підприємств.

Рассмотрены вопросы специфики предприятий подотрасли ВКХ как объектов ресурсосбережения. Определены задачи проблематики ресурсосбережения, научного обеспечения новых механизмов управления ресурсами. Представлены логико-структурные модели систематики ресурсов.

Предложены концептуальные положения формирования современной модели ресурсосбережения на предприятии.

Ключевые слова: ресурсосбережение, концепция, механизм управления, затраты, развитие предприятий.

The paper discusses the issues of the enterprises specifics of the sub-sector of the water and sewage facilities as objects of resource saving. The range of problems regarding resource saving and scientific support of new mechanisms of resource management are defined. The logical framework of the resources taxonomy is presented. Conceptual provisions of a modern model of resource saving at the enterprise formation are offered.

Key words: resource saving, concept, management mechanism, expenses, enterprises development.

Постановка проблеми. У межах державної політики проблема енерго- та ресурсозбереження є національно пріоритетною для всіх сфер економічної діяльності, але є сфера, де її вирішення слід вважати практично невідкладним. Такою сферою ми вважаємо житлово-комунальне господарство і його інженерні підгалузі – водопровідно-каналізаційне господарство та теплозабезпечення.

Статистика показує, що в ЖКГ втрати та нераціональні витрати матеріально-технічних, енергетичних і товарних ресурсів та послуг є недопустимо високими (в регіональному розрізі 37–48%), а отже, зниження цих втрат на 5–10% дасть значний обсяг їх економії, який в принципі недосяжний для інших галузей економіки.

У структурі ЖКГ водопровідно-каналізаційні підприємства займають особливе місце. Централізовані системи водопостачання – один із стратегічних комплексів України, які мають ціллю забезпечити достатню кількість і якість обслуговування, гарантувати максимальний строк служби наявних споруд і їх пропускну можливість, активно проводити роботи з експлуатації та утримання споруд, враховуючи при цьому обсяги, час і витрати.

Підприємства ВКГ належать до групи природних монополістів, і досі внутрігалузеві ринкові процеси, приватизаційні та інституційні не зазнали радикальних змін, тоді як практично всі інші сфери економіки вийшли на ринковий шлях розвитку.

Система ВКГ надзвичайно потужна щодо обсягу основних фондів, затратна щодо ресурсо- й енергоємності, одна із центральних у сімействі галузей життєзабезпечення населення міст, є невід'ємною частиною промислового виробництва, вона також охоплює весь сектор бюджетної сфери. А звідси – її вплив на всі без винятку соціальні і економічні процеси в країні [1].

Ще в недалекому минулому у цьому галузевому секторі були сконцентровані значні наукові ресурси, завдяки яким підприємства галузі вирішували свої проблеми в постійному режимі впровадження інновацій: контакт науки з виробництвом був і постійним, і продуктивним. Свою роль позитивно виконували і дослідження з економічної тематики: планування, економічний аналіз, управління собівартістю, економічне нормування, створення нових інформаційних систем, розрахунки ефективності. У два останні десятиліття ситуація в сфері економічних досліджень кардинально погіршилася, насамперед із причин браку коштів на такі дослідження. І натепер маємо дійсно проблемну ситуацію щодо оновлення економічних знань і їх використання на підприємствах ВКГ: зовнішнє середовище докорінно вже змінено, внутрішні ресурси технічно і морально зношені, галузь працює в збитковому режимі, управлінська діяльність сконцентрована на завданнях «виживання», споживачі невдоволені якістю послуг. Узагальнено ситуацію можна визначити таким чином: для підприємств ЖКГ характерний режим перенапруги та брак коштів. Також відсутні реальні програми виходу з надзвичайно ускладненої ситуації, тобто немає обґрунтованих рішень у межах наявних ресурсів. А це як раз і є головним об'єктом економічних досліджень – пошук максимуму результату за обмежених ресурсів.

На наш погляд, у перспективах наукового підходу до проблематики підприємств ВКГ мають бути закладені такі принципові пріоритети:

- зменшення рівня монополізму і створення конкурентних умов;
- зміна інституційних норм і правил;
- гнучка тарифна політика (в зарубіжній практиці визначається понад 20 моделей тарифної політики);
- ресурсозбереження.

Наведені положення і аргументи дають підстави вважати актуальним дослідження проблем ресурсозбереження на підприємствах ВКГ, і на цій основі актуальним є формування нового підходу щодо управління ресурсозбереженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Тематика дослідження проблем ресурсозбереження [2] не обділена увагою науковців. Вагомі напрацювання з цих питань є і в галузі ВКГ. Ресурсозбереженню та управлінню витратами присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних

учених, таких як Г. Нив, М. Хаммер, Д. Чампи, В.Г. Єліферов, Г.Н. Кал'янов, В.Н. Тупкало, С.В. Мальцев, Б. Бармаков, В.Н. Бурков, Б. Карабанов, В.М. Бабаєв, О.В. Димченко, С.І. Плотницька, Т.В. Момут, Г.М. Семчук, Т.П. Юр'єва, В.П. Полуянов, Т.М. Качала, Т.П. Гладчук, О.В. Зубко, В.А. Петров, Б.І. Беззубко, В.В. Дорофієнко та інші.

Водночас нові умови і нові можливості вимагають подальшого наукового пошуку щодо вирішення проблем ресурсозбереження

Мета дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення основних положень нового підходу до управління ресурсами, в основу якого закладена систематика ресурсів, аналітика витрат та розроблення механізмів ресурсозбереження.

Виклад основного матеріалу. Ресурсозбереження – багатоаспектна проблема. Її вирішення означає збільшення обсягу продукції за незмінного чи меншого використання матеріальних ресурсів, зменшення її собівартості, зростання прибутку, більш повного використання виробничих потужностей та збільшення продуктивності праці, зменшення капітальних вкладів, покращення екологічних умов.

Обрані напрями наукових досліджень і розроблення рекомендацій знаходяться під впливом різних сил, таких як держава, місцева влада, міська інфраструктура, громади, а тому всі зміни з цих питань мають пройти через механізм узгодження, що теж потребує дослідження.

Зі власних для ВКГ (практично незалежних зовні) проблем ми виділяємо:

- енергозбереження;
- перебудову власної системи управління;
- розвиток і використання інформаційних додатків бізнес-інтелекту.

До сфери економічних досліджень ближньої перспективи розвитку підприємств відносимо проектування і супровід процесів стійкого розвитку, серед яких виділимо такі методи й інструменти, як:

- інжиніринг і проектне управління (введення інновацій);
- інституціональний метод (зміна «правил гри»);
- організаційно-економічний (розбудова нової системи управління, механізмів і технологій);
- ресурсний метод (управління ресурсами і ресурсозбереженням) [3];
- форсайтінговий (моделювання майбутнього без урахування наявних обмежень).

У наукових рекомендаціях великого значення надають вивченню і використанню зарубіжного досвіду, корисність чого сумніву не піддається. Але цього замало, необхідно поглиблено досліджувати умови, механізми, процеси переносу чужого досвіду на свій об'єкт розвитку, а це вже дещо інша сфера наукової діяльності: не пізнання і порівняння, а проектування і забезпечення

трансформаційних процесів. У перспективі економічна наука має поставити це в центр уваги. Для розвитку знань щодо реальності трансформаційних процесів економічна наука має поглибити розуміння інноваційних процесів і механізмів (а не самих інновацій). Для економіки знань, не в розумінні її як нової економічної галузі – інформаційні системи, високі технології та інше, а як знаннєвої методології управлінського забезпечення трансформацій, важливо «на рівних» розподіляти увагу та фінансові ресурси як на техніко-технологічні інновації, так і на організаційно-економічні. Адже що останні часто більш ефективні, ніж технічні, і в короткі терміни дають більший ефект.

Ресурсна проблематика управління економічними системами у сучасній економічній науці все більше стає парадигмальною з різних причин, зокрема, вона орієнтована на дослідження витрат і порівняно з результатами визначає ефективність діяльності підприємства, кластера, регіону [3]. Отже, ресурсозбереження являє собою важливу функцію господарювання.

Не слід нехтувати і тим, що втрати і нераціональні витрати ресурсів завжди приводять до фінансової нестійкості та до негативного впливу на навколишнє середовище. Так, витоки питної води з мереж завдають значної шкоди території міста, пошкоджуючи трамвайні лінії та вуличне покриття, створюють підтоплення будівель, підвищують стан аварійності для транспорту. З цими негараздами підприємство самостійно і своїми силами проводить боротьбу, але водночас його діяльність перебуває в залежності від всієї регіональної системи з її адміністративними і ринковими умовами.

Сьогодні будь-яке виробниче чи комерційне підприємство працює в умовах ринкового середовища, яке визначає можливості використання підприємством матеріальних, трудових, фінансових, природних, соціальних ресурсів і впливає на успішність реалізації його продукції або послуг. Характер і ступінь такого впливу залежать від трьох груп факторів:

- комерційних позицій інших учасників ринку ресурсів і споживчого ринку;
- інституційного забезпечення порядку здійснення діяльності учасників ринку;
- технічного і технологічного оснащення, фінансово-економічного потенціалу, стратегічного позиціонування підприємства учасника ринку.

Становище підприємств ЖКГ могло бути дещо краще, якби компенсація за різницю в тарифах надходила своєчасно і в повному обсязі. Згідно з даними моніторингу, обсяг відшкодування у 2015–2017 рр. становив 63–85% по Київській області. По КП «Харківводоканал» станом на 1.01.2017 р. –12%.

Цілком очевидно, що робота в таких умовах сприяє деструктивним процесам і приводить до

втрати виробничого та організаційного потенціалу підприємств ВКГ. Водночас подвійного значення та уваги набуває проблема розвитку.

З теорії управління розвитком економічних систем, яка формується на новітніх знаннях, переконаливо можемо виділити такі ключові об'єкти дослідження проблеми розвитку ($УР_{ec}$):

- причини розвитку (П);
- рушійні сили (D_c);
- сам процес розвитку (Р);
- фактори впливу (Ф);
- механізми управління розвитком (M_y);
- очікувані результати (O_p).

На цій підставі ми складаємо такий узагальнений функціонал управління розвитком економічної системи (підприємства ВКГ):

$$УР_{ec} = \{П, D_c, Р, Ф, M_y, O_p\}.$$

Само собою зрозуміло, що є велика кількість різновидів економічних систем, кожна з яких конкретно має свою специфіку: галузеву, масштабну (велике, мале підприємство), правову (в т. ч. за формами власності), ринкову (позиція на ринку), ресурсну (ресурсомісткість) та ін., що стосується і підприємств ВКГ та завдань їх енергозбереження.

Оцінка стану ВКХ у конкретних умовах міста Харкова ставить завдання розгляду його проблем ресурсозбереження у широкому діапазоні напрямів аналізу і розбудови нової системи управління [4].

Водопостачання м. Харкова здійснюється з трьох джерел: два поверхневі – р. Сіверський Донець – за 40 км від м. Харкова (74% від поданої води) і Краснопавлівське водосховище – за 155 км від м. Харкова (24% від поданої води); артезіанські свердловини глибиною 650–800 м (2% від поданої води). Протяжність магістральних водоводів КП «Харківводоканал» – 186 км, з яких 50,5% мають 100%-вий знос; водопровідних мереж – 804,3 км, з яких повністю зношені – 28,3%. Кількість аварій на мережах становить 5,4 на 1 км/день.

Безперебійне, надійне і безпечне функціонування всієї єдиної інженерної інфраструктури водопроводу (водозабори, системи кондиціонування води, насосні станції різних підйомів, водоводи і розподільчі мережі, єдиний диспетчерсько-технологічний центр тощо) – основне виробниче завдання.

Поставивши у центр це виробниче завдання, слід сформувати оновлення його виконання механізмами управління, ресурсозабезпечення і ресурсозбереження, розуміючи під терміном «ресурси» досить широку гаму їх різновидів (рис. 1). На рис. 1. подана авторська схема розуміння ресурсної бази підприємства, її структури (складу) і використання в цілях виконання місії підприємства.

Ресурси підприємства розглядаються в широкому сенсі як система факторів виробництва і комерційного успіху. Вони є водночас і потенціала-

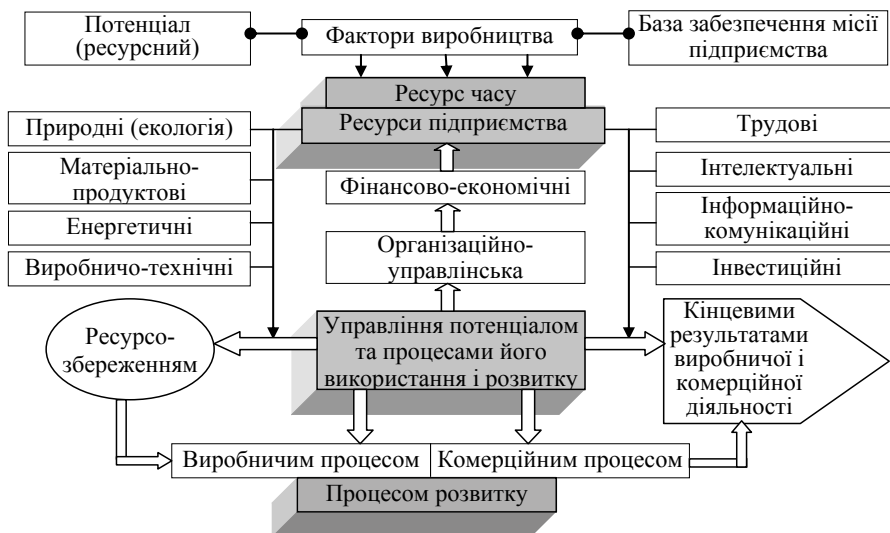

Рис. 1. Різновиди ресурсів

лом (можливостями), і базою забезпечення. На схемі виділені складники ресурсного потенціалу, згруповані в 10 різновидів: природні, трудові, матеріально-продуктові, енергетичні, виробничо-технічні, інвестиційні, інформаційні, інтелектуальні.

У широкому спектрі ресурси включені в два блоки найбільшої управлінської уваги: фінансово-економічний і організаційно-управлінський.

На підтвердження цього положення відмітимо, що практика управління постійно доводить, що «невміле управління, неорганізоване і недолуге» здатне «забрати і витратити безкорисно» найбагатші ресурси. Особливими в нашій схемі є ще два моменти:

– перший – це процесний підхід, згідно з яким у полі уваги «управління» постійно знаходяться три головних процеси: виробничий, комерційний і процес розвитку;

– другий полягає у пов'язуванні «ресурсозбереження» з кінцевими результатами діяльності підприємства.

У нашій моделі-схемі також виділені для окремого розгляду такі елементи:

- у структурі трудових – інтелектуальні ресурси;
- у структурі фінансово-економічних – інвестиційні;
- у структурі організаційно-управлінських – інформаційно-комунікаційні.

Таке відділення підкреслює важливість розвитку започаткованої ідеології інноваційного підходу до проблем подолання кризових ситуацій, отже, опора на інтелект, інвестиції, оновлену систему і практику управління.

Ключовим моментом нашого підходу є також розуміння «ресурс часу», оскільки час, за повної незалежності від суб'єкта господарювання, є для нього одним із найважливіших ресурсів. Його використання входить у функції управління таким чином, що «передчасне» є непродуктивним, а

запізнення породжує «упущені можливості», а тому доцільно ставити завдання «управління часом» як ресурсом. В іншому аспекті, теж у полі уваги, мають бути питання використання простору, систем зв'язку, супутніх факторів і протидій (факторів супротиву). Ці специфічні особливості управління ресурсами й енергозбереженням на моделі (схемі) не показані, щоб візуально не переважувати схему, але в науковому плані дослідження вони враховуються і в методологічному, і в практичному плані.

У такій постановці наукової проблеми важливого значення набуває управлінська концепція забезпечення ресурсозбереження (рис. 2).

У процесі розгляду поданої моделі визначимо, що ресурсозбереження за рахунок вивіреної політики, раціональних управлінських рішень та досягнутих результатів своїм наслідком має цілу систему ефектів, у т.ч. економічні, інституційні, соціальні, культурологічні, інформаційно-управлінські, екологічні та загалом синергетичні [5].

Звернемо увагу на один із найважливіших «невидимих» ресурсів підприємства – активність його керівників і працівників. Активність включає в себе «інтерес, зацікавленість і діяльність», що виходять за межі формально визначених обов'язків.

На тих підприємствах, де така активність висока і спрямована на досягнення корпоративного ефекту, за рівності й еквівалентності інших характеристик потенціалу успіхи у досягненні цілей завжди більші і цінніші, ніж на інших аналогічних підприємствах.

У завданнях ресурсозбереження ВКГ першорядне значення набуває оцінка втрат у поточному періоді і динаміка їх змін у часі. Ці втрати мають грошовий вимір і натуральний (фізичний). Інший розріз аналізу втрат – виробничі фактори, продукт виробництва (вода), втрати доставки і реалізації, втрати, пов'язані з невідповідністю якості товару (послуги) встановленим стандартам, втрати фінансового обороту, негативний ефект неефективних рішень та інше.

Левову частку фізичних втрат маємо через аварійні ситуації на устаткуванні, водогонях і мережах. Загалом по ВКГ України ці втрати становлять 25–45% на різних підприємствах (B_1). Причиною цих втрат є техніко-технологічний стан системи, неякісний ремонт, недоліки організації робіт.

Економічний бік втрат, що накладаються на виробничо-продуктовий фактор, має додаткові негативи, і головні з них такі:

– зменшення обсягів споживання, особливо зі скороченням промислового виробництва (за 15 років питома частка промисловості в загальному обсязі споживання води скоротилася з 30% до 10%, а це привело до втрати прибутку (B_2));

– економічні втрати для ВКГ під час переходу від нормативного способу обліку до приладного. Під час встановлення лічильників споживання знижуються на 30–70% від обсягу за нормативами (B_3);

– значна частка втрат від незареєстрованого (несанкціонованого) підключення і споживання у приватному секторі, на малих підприємствах, у системі об'єктів теплостачання. Неоплачуване споживання, за експертними оцінками, становить 8% від подачі води (B_4);

– витрати на власні потреби системи ВКГ включають в себе теж значну частку втрат (12–20%) від спожитого обсягу (B_5).

У результаті ми маємо два обсяги води – «паперовий» і реально фізичний, і перша категорія дорівнює другій, отже, ресурси, які всіма способами необхідно економити на вході в систему і на виході з неї, кардинально різняться:

$$\text{Втрати} = \text{Реалізація} - (B_1 + B_2 + B_3 + B_4 + B_5).$$

Прямі матеріальні й економічні втрати становлять тільки частину загальних, оскільки до останніх ще додаються енерговитрати з їх втратами, закуплених матеріалів (втрати на різниці цін), транспортні витрати, ремонтні.

Щодо ремонтних витрат, то окрім обрахування їх за нормативами (втрати від перевитрат), слід аналізувати і втрати від низької якості ремонтних робіт (нерідко після проведених робіт на мережах повторна аварія виникає через 5–10 днів, а то і відразу). До прямих втрат слід додати і супутні – втрати ресурсів праці і заробітної плати, втрати з вини простою устаткування та інші.

Водночас значний потенціал і найбільш раціональний і перспективний маневр у вирішенні проблеми ресурсозбереження на підприємствах галузі зосереджений у сферах управління підприємством і збуту послуг, що надаються. Зазначені сфери діяльності мають у своєму розпорядженні невикористані резерви організаційно-управлінських методів і прийомів, які гарантують досяг-

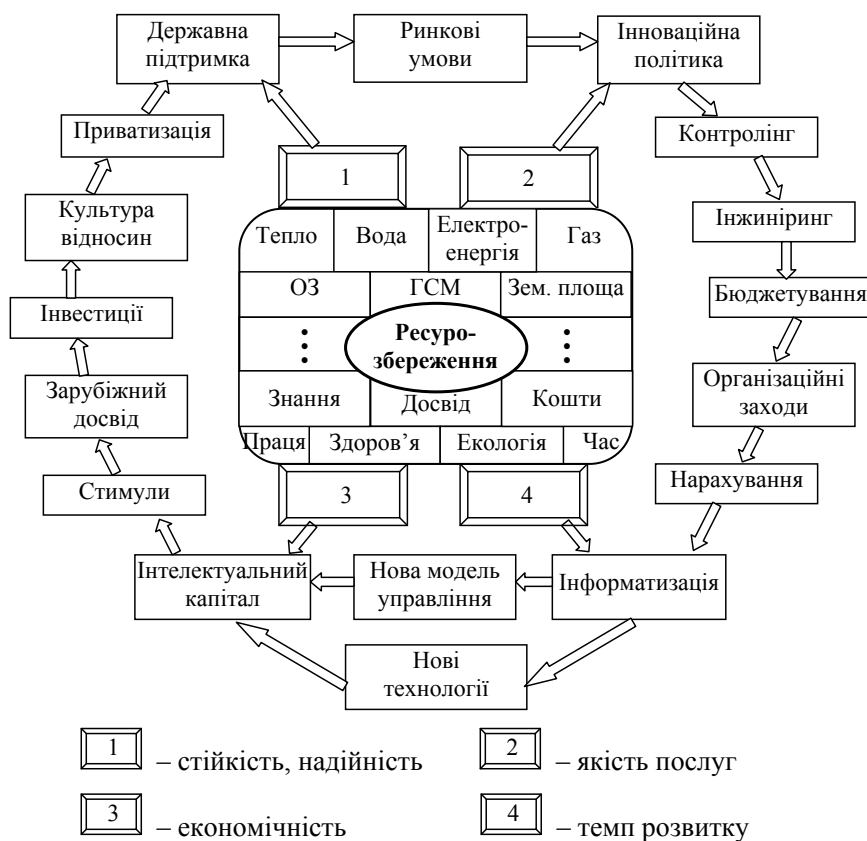

Рис. 2. Ресурси та структурні складники їх ефективного використання

нення кардинальних результатів ресурсозбереження з мінімальними фінансовими витратами. Основними напрямками ресурсозбереження в сферах управління і збуту є зниження всіх видів втрат, раціональне та доцільне використання ресурсів, попередження загроз економіці підприємства і мобілізація її можливостей поряд із розвитком ресурсозбереження на виробництві.

Оцінюючи наявну практику ресурсозбереження, необхідно вказати на її локальний, імпульсивний, тобто несистемний характер, який пояснюється відсутністю методичної бази, що регламентує становище і розвиток проблеми практичного ресурсозбереження, в т. ч. в питаннях:

- визначення можливих цільових напрямів ресурсозбереження та характеру застосовуваних заходів;
- регулярного інформаційного забезпечення даних про стан ресурсозбереження у всіх сферах діяльності підприємства (цільових напрямках ресурсозбереження);
- формалізації показників ресурсозбереження та інтерпретації аналізу результатів;
- визначення форми й алгоритму контролю (моніторингу) показників ресурсозбереження;
- організації процесу ресурсозбереження на перманентній основі (його моделювання, організаційне проектування й інтеграцію організаційних рішень в систему управління підприємством).

Висновки з проведеного дослідження.

1. Проблема витрат і втрат, а також похідна від неї проблема управління витратами і ресурсозбереженням підвищує рівень своєї актуальності у зв'язку з такими причинами, як: збитковість діяльності ВКГ; складнощі адаптування до змін ринкової ситуації (зміни в структурі споживачів на користь сектору «населення» та в характері споживання); в умовах обліку та сплати за спожиту воду (лічильники). Велику напругу для підприємств створюють неврегульований механізм зміни тарифів та згортання державної фінансової підтримки.

Такі ситуаційні особливості спонукають до пошуку резервів і активних дій, націлених на зниження втрат, витрат і у кінцевому значенні – збереження ресурсного потенціалу підприємства.

2. Актуальна практика ресурсозбереження найбільш прогресивних галузевих підприємств являє собою планування і проведення низки окремих заходів, що зводяться в щорічну програму енерго- і ресурсозбереження, спрямованих на підвищення ефективності використання ресурсів у виробничій сфері (переважно в сфері основного виробництва, як правило, спорудами головного технологічного циклу, що не зачіпає сфери оперативного управління і допоміжного виробництва). Очевидно, що наявна практика ресурсозбереження, акцентована тільки на виробничій сфері, стикається з названими вище обмеженнями. Наявні зараз програми енерго- і ресурсозбереження знаходяться в жорсткій фінансовій залеж-

ності від недостатнього інвестиційного потенціалу підприємств і позбавлені можливості реалізації низки перспективних заходів, навіть із короткими термінами окупності.

3. Підсумовуючи результати дослідження, підкреслимо, що проблема відриву практики від розробок економічної науки є званою мірою організаційною, і в її вирішенні міг би допомогти менеджмент у сфері економічних досліджень, з чого випливає, що галузеві і вишівські науковці-економісти не повинні чекати запиту з підприємств, а більш самостійно працювати на формування такого запиту в управлінській команді підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабаєв В. М. Комунальна політика енерго- та ресурсозбереження // Міське господарство України, 2000. № 2. С. 23–35.
2. Радчук І.М. Сутність поняття «ресурсозбереження» та шляхи його впровадження на підприємстві. / І.М. Радчук // Вісник ХНТУ. 2009. № 3 (36). С. 93–96.
3. Димченко О.В., Хайло Я.М. Ресурсозбереження як цільовий вектор реформ ЖКГ. / Науковий вісник гуманітарного університету. Одеса, 2018. С. 15–18.
4. Панов В.В., Хайло Я.Н. Организационно-экономические аспекты управления ресурсосбережением предприятий водопроводно-канализационного хозяйства. / Водопостачання та водовідведення. № 1, 2017.
5. Ткач Р.В. Ресурсна стратегія підприємства: становлення, сучасний стан, перспективи розвитку. / Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 21. Ч. 2, 2016. С. 117–120.